

XALÍQ QOSÍQLARÍNDÁ «GÚL» KONCEPTI

Ermağanbetova Gúlpārshın Maratovna

<https://orcid.org/0009-0007-6324-2276><https://doi.org/10.5281/zenodo.17449546>

Annotaciya. *Bul maqalada qaraqalpaq xalıq qosıqlarında «gúl» koncepti lingvokulturologiyalıq jaqtan analizlendi. Xalıq qosıqların arnawlı túrde izertlegen ilimpazlardıń miynetlerine toqtalıp ótildi. «Gúl» sóziniń konceptuallıq maydanındaǵı birliklerdiń semaların ashıp beriwde xalıqtıń mádeniy belgileri tiykar etip alındı.*

Gilt sózler: «Gúl» koncepti, qaraqalpaq xalıq qosıqları, sfera, kontrastlı máni.

КОНЦЕПТ «ЦВЕТOK» В НАРОДНЫХ СТИХАХ

Аннотация. *В данной статье концепт «цветок» в каракалпакских народных стихах анализируется с лингвокультурологической точки зрения. Рассмотрены труды исследователей, специально изучавших народные стихи. При раскрытии семантики единиц, входящих в концептуальное поле слова «цветок», за основу взяты культурные особенности народа.*

Ключевые слова: концепт «цветок», каракалпакские народные стихи, сфера, контрастное значение.

THE CONCEPT OF "FLOWER" IN FOLK POEMS

Annotation. *This article analyzes the concept of "flower" in Karakalpak folk poems from a linguoculturological perspective. The works of researchers who have specifically studied folk poetry are discussed. In revealing the semantics of the units within the conceptual field of the word "flower", the cultural features of the people are taken as the basis.*

Key words: "Flower" concept, Karakalpak folk poems, sphere, contrasting meaning.

Qosıq insannıń júreginde jatırǵan arızıw-ármanlar. Qosıq adamzattıń ruwxına sıńıp, gózzallıqtı payda etiwshi insan qálbiniń sezgirlik múmkinshilikleri. Qosıq tábiyattaǵı eń sulıw qubılıslardıń kórkem obrazları, iskusstvonıń biyik shıńı [1:3]. Sonlıqtan da, ol qaraqalpaq folklorında óz aldına úlken bir janr esaplanıp, «... adam balasınıń tuwılıwınan baslap, ómiriniń aqırına shekem, onıń turmısı hám sezimleri menen bekkem baylanısıp keledi». Xalıq qosıqları degende, dóretiwshisi bir waqıtta bolsa da umıtılıp ketken muhabbatqa, miynetke baylanıslı qosıqlardı, geypara tariyxıy waqıyaǵa baylanıslı qosıqlardı, aqıl-násiyat, terme qosıqların, besik jırın, balalar qosıqların, hawjarlardı, bet asharlardı, joqlawlardı túsinemiz [2:75].

Ádenbay Tájimuratov qaraqalpaq xalıq qosıqların jıynap, baspaǵa tayarlap «Qaraqalpaq xalıq qosıqları» [3], Qaraqalpaq folklorı 20 tomlıǵınıń V tomında «Qaraqalpaq xalıq qosıqları hám salt jırları» [4] degen atamada bastırıp shıǵardı. Q.Maqsetovtıń «Qaraqalpaq xalqınıń kórkem awızeki dóretpeleri» miynetinde xalıq qosıqları bir janr sıpatında qaraldı hám birneshe túrlerge ajratıldı.

Xalıq qosıqları Saymanova Aynuranıń «Qaraqalpaq xalıq qosıqlarınıń lingvomádeniy analizi» PhD dissertaciyasında [5] arnawlı túrde izertlendi. Jumısta xalıq qosıqlarındaǵı lingvomádeniy birlikler (simvol, mifologema, etalon hám t.b.), konceptual analiz (er adam, hayal, bala, reń, san, toy, ólim), milliy-mádeniy specifika (frazelogizmler, teńewler, metaforalar) úyrenilgen.

Sunday-aq, dissertaciyanıń «Metaforalar» bóliminde *gúl* sózine ayırıqsha toqtalıp ótıledi hám gózzal, jaǵımlı, súyikli sıyaqlı sózlerdiń mánisinde qollanılauǵınlıǵı jáne gender metafora boyınsha hayal jınısındaǵı adamǵa baylanıslı jumsalatuǵınlıǵı ayılǵan. Xalıq qosıqlarında *gúl* sózi kóp qatlamlı mánige iye hám derlik onıń barlıq túrlerinde ónimli jumsalǵan. Mısalı ushın, «Yar-yar» qosıǵında «gúl» koncepti maydanındaǵı birneshe sózler qollanılǵan:

1)Tórde turǵan ǵalınıń,

Bir *gúliseń* yar-yar.

Atań menen eneńniń,

Búlbúliseń yar-yar («Yar-yar» qosıǵı, 124-bet);

2)Qız degeniń biyhazar,

Úy ishinde bir *gúlzar* («Yar-yar» qosıǵı, 124-bet).

Bul jerdegi *ǵalı* sózine túsendirme sózlikte bılay anıqlama berilgen:«Tósek etip tósew yaqı diywalǵa qaǵıw ushın naǵıslap, júnnen hám t.b. materialdan toqılǵan bir jaǵı tókli buyım, gilem» [6:54]. Demek, qosıqta uzatılıp atırǵan qızdı *ǵalınıń gúli* dep aytıw arqalı onı shańaraqtıń kórki sıpatında kórsetip tur. Negizinde *gúl* hám *búlbúl* sózleri kontrastlı mánilerde, qız hám jigittiń simvolları sıpatında qollanıladı. Al bul mısalda bolsa, *gúl* hám *búlbúl* sózleri qızdıń táriyipin beriwde jumsalıp tur. Ekinshi mısalda bolsa, *gúlzar* sózi qızdıń gózzallıǵı, jaqsı pazıyletleri mánisin bildirip tur.

«Gúl» koncepti sferasındaǵı birlikler kórkem shıǵarmalarda metaforalıq mánide awısıp, oy-pikirdi obrazlı hám emocional tárizde sáwlelendiredi. Máselen:

Kewli qalǵan dilbarım,

Kim beripti xan sharap,

Kózleri *gúl-gúl janıp*,

Etti baǵrımnı kabap («Báyittiń úshinshi túri» qosıǵı, 138-bet).

Bunda *gúl-gúl janıp* degende, insannıń kózleriniń gúldiń gózzallıǵı kibi quwanışqa bólep, janıp, tásirli túrde qarap turǵan halatı súwretlenbekte. Yaǵnıy, bul arqalı insan qálbindegi ishki sezimleri kózler arqalı júzege shıǵıwı ayılmaqta.

Túrli xalıqlar sanasında hayal-qızlardıń gózzallıǵı túrlishe. Qıtay hám koreys xalqı hayal júzin erikke, shashın májnúntal shaqasına, júziniń kórinisin (oval forması) asqabaq tuqımına uqsatadı, al olar basqa tiller ushın jat esaplanadı [7:16]. Qaraqalpaq xalqınıń milliy sanasında bolsa qızlardıń júzi, kóbinese, gülge uqsatıladı. Máselen, Qáddiń ziyba ármish, *gúl* júziń rana («Sálem xat qosıǵı» 64-bet). Kórseń gúl yuzleri janǵan («Gúlziyba qız gúl yańlıdı» 300-bet).

Qálem qaslı, gúl yuzleri quńqarı («Sánem degen kishi qarındasınıń aytqanı», 207-bet).

Yuziń gülge megzer, boyların shınar («Pal bolsın» 301-bet) [8:33-39].

Xalıq qosıqlarında *gúl* sózi arqalı gózzallıq hám insannıń baxıtlı turmısınan tısqarı uwayım-qayǵısı da sáwlelendiriledi. Mısalı:

Sarısı sarısı gúldiń sarısı,

Shıraǵımnıń egip ketken tarısı,

Shıraǵımdı ayırıp aytıp neteyin,

Qaytıp kelgey armıyanıń bári («Sálem» qosıǵı, 141-bet).

Bul qatarlar urıs dáwirinde jazılğan qosıqlardıń birine tiyisli. Onda óz perzentiniń tilegin tilep, jeńiske erisip, eline qayta oralıwın kútip otırğan ananıń saǵınıshı *sarı gúl* simvolı arqalı ashıp berilgen.

Qaraqalpaq folklorında adamnıń denesine shıǵatuǵın keselliklerdi emlewde ayılğan «Bádik», «Gúlapsan» aytımlardıń túrleri de orın alǵan. Mısalı:

Gúl gúlapsan, gúl emes pe?

Poshsha torǵay sheńgelge túnemes pe?

Bes-altı awız *gúlapsan* ayta qoysaq,

Jimıyıp ayaq ushtan jónemes pe? («Gúlápsan» qosıǵı 244-bet)

Gúlapsan – islam dinine shekemgi xalıqtıń tábiyatqa, jer, aspan, juldızlarǵa sıyıǵan dáwirinen bizge jetken dástúrleriniń biri. *Gúlgúlapsan* – adamnıń betinde yamasa denesinde belgi berip shıqqan qálegen awırıwdıń atı; usı awırıwdı emlewge baylanıslı qollanılǵan diniy qosıq [6:33]. Sonday-aq, keselliklerdi bunday atawdıń sebepleri tabu sózlerge qatnaslı bolıwı, yaǵnıy, tuwrıdan-tuwrı aytıwdan qashıw hám ornın basatuǵın ekinshi bir sóz arqalı bildiriw menen baylanıslı bolıwı múmkin.

Folklorlıq shıǵarmalardıń barlıq janlarında perzent kóriw máselesi baslı temalardan biri esaplanadı. Hátteki, ayırım xalıq qosıqlarında bul tema *gúl* sóziniń semantikalıq maydanında sáwlelendirilip beriledi:

Perzentliniń úyin kórseń *gúlistan*,

Perzentsizdiń úyin kórseń shólistan («Gúlápsan» qosıǵı 281-bet).

Mısalda kontrastlı mánidegi *gúlistan* hám *zimistan* metaforaları qollanılǵan. Bunda *gúlistan* perzentli insannıń úyi quwanışqa, mazmunǵa tolı bolıwın ańlatıp tur.

Qosıqlarda *gúl* sózi arqalı xalıq sanasında qalıplesken tereń filosofiyalıq kózqaraslar da jetkeriledi. Mısalı:

Qódireń güller gúl bolmas,

Ekpe güller turǵanda,

Sarı shımshıq búlbúl bolmas,

Búlbüller sayrap turǵanda («Qızdıń jigitke qaytarǵan juwabı» qosıǵı, 74-bet).

Bul jerde «gúl» koncepti – bul adamnıń bolmısı, shinshılıǵı, ishki sezimleriniń qanshelli bahalılıǵı haqqında keń kólemli oy-pikirdi sáwlelendirgen. *Ekpe gúl* – naǵız haqıyqatlıq penen suwǵarılǵan talanttı, al *qódireń gúl* – jalǵan kórinisti, eliklewshi adamdı bildiredi.

Ulıwmalastırıp aytqanda, qaraqalpaq xalıq qosıqlarında da *gúl* sferasına tiyisli bolǵan birlikler ushırasıp, milliy oylaw múmkinshiliklerine tiykarlangan halda bir qatar mánilerdi bildirip keledi.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. Баўатдинова С. Қарақалпақ халық қосықтары. (1960-1990-жыллар). Хрестоматия. – Нөкіс: Қарақалпақстан, 2019. – Б. 3.
2. Мақсетов Қ. Қарақалпақ халқының көркем аўызеки дөретпелери. – Нөкіс: Билим, 1996. – Б. 75.
3. Тәжимуратов Ә. Қарақалпақ халық қосықтары.-Нөкіс: Қарақалпақстан, 1965.-400 б.

4. Қарақалпақ фольклоры. Көп томлық V том. Қарақалпақ халық қосықлары хәм салт жырлары. – Нөкис: Қарақалпақстан, 1980. – 467 б.
5. Saymanova A.M. Qoraqalpoq xalq qo'shiqlarining lingvomadaniy tahlili. Filol.fan. bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi aftoreferati. – Nukus, 2024.
6. Қарақалпақ тилинің түсіндірме сөзлігі. Жети томлық. Үшінші том Г (гингивит) – Ж. – Нөкис: Qaraqalpaqstan, 2023. – Б. 54.
7. Махмудов Н., Худойберганава Д. Ўзбек тили ўхшатишларининг изоҳли луғати. – Тошкент: Маънавият, 2013. – Б. 16.
8. Сайманова А. Қарақалпақ халық қосықларындағы «гүл» концепти // Uzacademia: Ilmiy-uslubiy jurnal. 2022. – Б. 33-39.